

A racionális gondolkozás és az egzisztenciális gondolkozás

1. Tankó Béla „A lét és valóság” című tanulmányom¹ alapján alaposan elemzi és bírálja² az „exisztenciális gondolkozás”, vagy „exisztencializmus” név alatt megindult „új” filozófiai „irányzatot” és szükségesnek tartja, hogy „igéretes nekiindulásakor” figyelmeztesse arra, hogy „az egész ember nemcsak az „egész embert” nem értheti meg, hanem — semmit sem érthet meg, — mert a megértést egyetlen egy valami végezheti az egész emberre vonatkozóan: az értelem, az ismerő munka, amelynek pedig első tette és egyetlen természetes akciója az, hogy fölemeli a maga tárgyát a gondolkozási síkba”. Általában sürgeti, hogy az egzisztencializmus elégedjék meg azzal a légiesnek tetsző munkával, amelyet az ismeretelmélet végez, mert hiszen itt nem csupán az ismeret elméletéről, hanem *a tárgy elméletéről* van szó. Rá kell eszmélni tehát arra, hogy „a gondolkozás és a tárgya ugyanaz, azaz, hogy a tárgyhoz nem lehet hozzájutni másképpen, csak a gondolkozással az alany valamely tisztán alanyi funkciójával, s a gondolkozás viszont valami tárgyra vonatkozik, azt gondolja, azaz formálja meg, teszi tárggyá magára nézve”. Majd megállapítja, hogy „a filozófiától nem szabad azt várni, hogy többet leplezzen le a dolgok titkaiból, akár az életéből is, mint amit a dolgokra forduló empirikus ismereti munka adhat, a filozófiától egyebet várunk: mindazon ismeretek *érvényének elméletét*, melyeket akármely tárgyról nyerhet az értelem”.

Miután ezeket a kritikai megállapításokat dolgozatomnak az egzisztencialításra vonatkozó pontja váltotta ki, nézzük meg ezt a pontot közelebbről. Felvettem ott azt a kérdést: mi a mai filozófiának a teendője? Ha az egyenesen feltett kérdésre — mondja az

¹ Dr. Tavaszy Sándor: A lét és valóság; Az egzisztencializmus filozófiájának alapproblémái. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 57. szám. Kiadja: Az Erdélyi Múzeum Egyesület.) Kvár, 1933.

² Dr. Tankó Béla: Exisztenciális gondolkozás. (Megjelent a Kecskeméthy István-Emlékkönyvben, 151—160. lapon.) Kvár, 1934.

idézett hely — egyenesen kell felelnünk, akkor azt az egyetlen lehetséges választ adhatjuk, hogy a „tisztá“ vagy elvont gondolkozási síkba helyezett és elalanyiasított embert, mint a lét és valóság megismerésének kiindulási pontját, vissza kell helyeznünk a gondolkozási síkból az egzisztenciálításának síkjába és ott kell megismernünk, hogy mint élettől duzzadó és valóságtartalomban gazdag alanya lehessen a gondolkodásnak. Vissza kell adni az embernek az egzisztenciálítását a filozófiai gondolkodásban is.³ Itt tehát szembe állítottuk a tisztá, vagy elvont gondolkodást és az egzisztenciális gondolkodást. Miután a tisztá gondolkodás a racionálítás határai között és a racionálítás szabályai alatt jelentkező gondolkodás, ennél fogva kérdésünk súlypontja a racionális és az egzisztenciális gondolkodás értelmének és viszonyának a tisztázására esik és a fenti kritika minden részlete ezzel áll összefüggésben. Ezt a jelentés-tisztázást tekintjük dolgozatunk tulajdonképpeni céljának.

2. Induljunk ki gondolkodásunknak abból a kézenfekvő megkülönböztetéséből, amely szembeállítja egymással a „Dolgot“, a „Valamit“ és az „Ént“. Minden, amiről beszélünk, amit észreveszünk, amiről gondolkozunk az határozott „Valami“. Látunk valamit, hallunk valamit. Ezt a valamit többé-kevésbé mennyiségileg és minőségileg meghatározottnak vesszük. Tehát a „Valami“-nek, vagy a „Dolog“-nak bizonyos tulajdonságai vannak. A filozófáló gondolkodás ezeket a tulajdonságokat mindig esetleges, vagy járulékos vonásoknak tekintette és szembeállította a Valaminek, vagy a Dolognak a lényegével (az essentia-jával). Az elvont lényegnek az alkalmazásával alkotta meg Kant a „Das Ding an sich“ képletét és különböztette meg, a fenti értelemben, a noumenon-t és a fenomenon-t. Ezek a filozófiai képletek, amelyek kétségtelenül igen jó eszközöknek bizonyultak, úgy mentek át a filozófáló gondolkodásba, mint amelyek nemcsak együtt és egymással való viszonyukban, hanem külön-külön önállóan is valami lényegiséget fejeznek ki, amelyeknek megvan a saját külön-külön valóságtartalmuk. Holott, ha a Valaminek, vagy a Dolognak a járulékos vonásait, mindazt, ami a fenomenon mögött rejlik, elveszem, úgy nem egy „das Ding an sich“, vagy nem általában valami noumenon marad vissza, hanem egy minden tulajdonság-nélküli, valóság-tartalom-nélküli üres gondolati váz, „egy kategoriális váz“.⁴

Nézhetjük a Dolgot térben és időben, vagy csak térben, vagy csak időben. Az, ami érzéki természetű, az vagy térben és időben, vagy csak térben jelentekezik;⁵ az, ami szellemi természetű mindig csak időben tűnik fel. Tehát a Valami, vagy a Dolog az mindig tért, vagy időt tölt be, ennél fogva nevezhető a Dolog „kitöltött térnek“ és „kitöltött időnek“. Ha a tér és idő tartalmát el-

³ Idézett dolgozatom 23. lapján.

⁴ Ernst von Aster: Die Philosophie der Gegenwart, Leiden, 1935. 139. és kk. lapokon.

vesszük, ismét csak egy elvont képlet: a tér és idő marad vissza, mint egy kategoriális váz.⁵

Kétségtelen azonban, hogy az, ami az itt jelzett elvonások után a Valamiből, vagy a Dologból visszamarad, az mégsem nevezhető Semminek, de nem nevezhető „das Ding an sich“-nek, valami magában létezőnek sem. Az, ami visszamarad, az nem önmagáé a Dologé, hanem merőben az Én-é.

3. Ha most ugyanez alatt a szempont alatt megnézzük magát az Én-t, amelyet a Dolog-gal szembeállítottunk és attól megkülönböztettünk, itt merőben más a helyzet.

Vonjuk el az Én-nek valamennyi tulajdonságát. Vegyük el az intelligenciabeli, jellembeli, vagy temperamentumbeli stb. tulajdonságait, úgy ezzel elveszük sokféle, valamennyi lehetőségét, amelyben az Én fel van öltözve, amelyben tehát önlétét kifejezi, megmutatja, vagy kiabrázolja, de akkor is nem egy metszési pont marad vissza utánuk, hanem visszamarad maga az Exisztencia. *Nem* valami, ami a Léthez hozzájárul, hanem maga a Lét.

Az Én-ben visszamaradt Lét-nek két sajátága van — a fenti vonatkozásban — az egyik az, hogy abszolút konkrétum, valódi „egyes“ és „egyszeri“ és mégsem egy példánya valamely általános, elvont Én-nek, hanem benne maga a Lét, az Exisztencia nyer kifejezést.

Az Én-ben jelentkező Exisztencia előtte és felette van mindennek, amit fogalmak, ideák, vagy akármicsoda absztraktumok határoznak meg. Az Exisztencia tehát nem lehet tárgygyá, mert tárgy csak az lehet, ami azonos önmagával. Az Exisztencia pedig mindig *több*, mint, a mi, vagy *kevesebb*, de sohasem *annyi*, főképpen nem *az*,⁶ ami itt, vagy ott jelentkezik. „Van valami — mondja Kierkegaard — amit gondolni nem lehet, ami exisztál.“ Áz, ami exisztál az nem méríthető ki a gondolkodás racionális képleteiben, annak közvetlen belső evidenciája van. Maga nem magyarázható, mert ő az, aki magyaráz; nem megismerhető, mert ő az, aki megismer; nem megfogható, mert ő az, aki megfog; nem lélek, mert a lélek is csak szerve magának az Exisztenciának.⁷

Az Exisztencia maga az örök személy. Jaspers szerint a létnek magasabb szubjektív lehetősége az objektivitásban észrevehető puszta itt-léttel (Dasein) szemben.⁸ Reisner szerint: az Exisztencia „die ausserdialektische Unmittelbarkeit“⁹ Az Exisztencia maga az időtlen lét, örök feltétele az itt-létnek, amely az idői lét.

4. Az Exisztencia az ember, mert az ember lényege az exisztálás.

⁵ I. m. 140. lapon.

⁶ Hamvas Béla: Exisztenciafilozófia. (Protestáns Szemle, 1935. ápr.-i szám, 169-ik oldalon.)

⁷ U. o.

⁸ Karl Jaspers: Philosophie. I. Philos. Weltorientierung, Berlin, 1932. 26. lapon.

⁹ Erwin Reisner: Existenzphilosophie und existentielle Philosophie. — (Zwischen den Zeiten, 1933. Heft 1. 59. S.)

Exisztálni annyi, mint embernek lenni, az ember mint egzisztencia „ön-maga“, az, ami *tulajdonképpen*. Az ember tehát több, mint amennyit a pszichológiai, vagy a szociológiai megismerés róla mond és ami ezeken az úton felőle napfényre jut. Az ember, mint egzisztencia a lényegében akarat, aktivitás és szabadság. Ezek tehát nem tevékenységei és nem tulajdonságai az embernek, nem is csak követelmények, amelyek elébe vannak szabva, hanem lényegét kifejező jellemvonások. Az egzisztencia akarat és aktivitás abban az értelemben, hogy nem valami képe valamely valóságnak, tehát nem fagyasztott, helytálló valóság, hanem azért egzisztáló, mert meg nem szűnik önmagát állítani, önmagát érvényesíteni, meg nem szűnik szakadatlan aktivitásban élni. Amint Kierkegaard mondja: „A valóban egzisztáló szubjektív gondolkodó a gondolkodásban állandóan képezi ezt az ő egzisztenciáját és mindazt, ami a gondolkodásban van, átteszi az ő egzisztenciájába“.¹⁰ Ezért nem lehet az egzisztencia soha a szemlélet tárgya, nem lehet megfigyelhető fenomenon. Mihelyt valaki engem, mint egzisztenciát, mint egzisztálót meg akar figyelni, már más vagyok — mondja Jaspers.¹¹ Az egzisztencia csak önmaga által, csak önmagában és csak önmagára nézve érhető el. Az egzisztencia megértése csak magában az egzisztenciában lehetséges.

Az egzisztencia az így-, vagy úgy-létezés folyamán konkrét szituációban konkrét létezővé válik. Az emberben jelentkező lét létezővé lesz az időben. Ez a konkrét tárgyiasult létező már nem maga a lét. Ez már Heidegger szavai szerint az időbe „elvetélt“ lét. Az időben létező azonban visszautal magára a létre, az egzisztenciára, aminthogy az egzisztencia is kilép a maga egyetemes szubjektivitásából és szubjektív egyetemességéből a konkrét létbe: az időbe: a jövővendőbe, mert időben lenni annyi, mint a jövő felé menni, a jövő felé irányulni és gondolkodni a jövő felől.¹²

5. A lét az egzisztenciában van s létről csak az egzisztencia alapján lehet beszélni, tárggyá pedig csak az így-, vagy úgy-létben válik, de nem adaequat tárggyá, mert hiszen az egzisztencia ki nem meríthető, el nem határolható, meg nem határozható, hanem kimeríthetetlen, elhatárolhatatlan és meghatározhatatlan. Miután azonban az egzisztencia „utalásokat“ rejt magában a transzcendenciára és utalásokat az így-létre, ennél fogva azt mondhatom, hogy az egzisztencia ott áll a transzcendencia örökkévalósága és az így-lét időisége között és így kapcsolatot létesít a kettő között. Ez a kapcsolat azonban racionálisan soha ki-nem-meríthető és meg-nem-fogható.

Ha az egzisztenciálizmus filozófiáját ebben a nagyon hiányosan felmutatott képben tekintjük, nyilvánvaló, hogy az ennek megfelelő gondolkodás is más, mint a puszta *racionális* gondolkodás, ez a gondolkodás egyenesen *egzisztenciális*. Más az egyiknek és más a má-

¹⁰ Kierkegaard: Abschliessende unwissenschaftliche Nachschrift zu den philosophischen Brocken. Schrempf-féle fordítás, Jena, 1925, 166. és kk. lapokon.

¹¹ Jaspers: I. m. 243. lapon.

¹² Hamvas Béla: i. dolgozat, 72. lapon.

siknak az alanya, helyesebben a gondolkodás alanyát másnak látja egyik is és a másik is. A racionális gondolkodás alanya a végsőig leegyszerűsített ember, amilyen nincs, amelynek ennél fogva nincs reálitása. A racionális gondolkodásnak megfelelő alany a felmérhető, kiszámítható kategoriális rétegek alanya. Az az alany, amely éppen elégséges a tudományos gondolkodás kiindulási pontjául. A racionális gondolkodás alanya a szemlélhető és áttekinthető pont, amely éppen ezért csak felvétel, az a metsző-pont, amelyen a gondolkozó ember tevékenységei átfutnak. Jönnek a tapasztalatból és mennek a racionálításba; onnan anyagot hoznak, itt pedig az anyagnak formát adnak.

Az így leegyszerűsített, a racionális gondolkodásnak megfelelő alanyról való állítások igazságát nem vonjuk kétségbe, de azt kétségbe vonjuk, hogy a gondolkodás alanya csak annyi és léte a racionális kategóriákban kimeríthető lenne. Az ismeret érvényére vonatkozó tanok igazságát sem vonjuk kétségbe, de azt kétségbevonjuk, hogy a gondolkozó alany ennyire szegény lenne. Nem az a baj, hogy az ismeretkritika az alany létét különösen a tárgy alkotására vonatkozólag vizsgálja, hanem az a baj, hogy az egzisztenciális alanynak a transzcendenciára való utalásait, valamint az időben megjelenő így-létre való utalásait figyelmen kívül hagyja. Nem szabad elfelejtenünk, hogy Kant az ismeret határait és az ismeretek érvényét éppen a lehetséges metafizika megalkotása érdekében igyekezett tisztázni. Tehát Kant sem ismert egy öncélú ismeretelméletet, vagy egy öncélú logikát, hanem csak meg akarta ezek által kötni a metafizikai kérdések irányában mozgó gondolkodást. Szilárd alapot akart biztosítani a transzcendencia értelmezésének. Igaz, hogy mi alatt az elhatárolás ismeretkritikai munkáját végezte, elfelejtkezett arról a metafizikáról, amelynek lehetségesítése érdekében végezte ezt a szerényebb munkáját és az elhatárolást annyira vitte, hogy a gondolkozó alanyt racionális kategóriák síkjában izolálta. Hogy mennyire élt még a közvetlen Kant után fellépő filozófusokban a metafizikai igény, amely Kant-ot filozófussá tette, azt mutatja az a történeti tény, hogy utána nyomban szenvedélyes erővel jelentkezett Fichte-nél, Schelling-nél és Hegel-nél, hogy csak a legnagyobbakat említsem. Ezek széttörték az Én-alanyt elszigetelő racionális határokat s féktelen szabadsággal vetették reá magukat a metafizikai kérdésekre.

6. Az egzisztenciális gondolkodás alanya az időtlen, a nem tárgyasítható, megfoghatatlan és kimeríthetetlen Exisztencia. Ennek különösen két utalására hivatkozom: az egyik a transzcendencia, a másik pedig a gondban-lévő, veszélyeztetett lét. Az ember, mint az egzisztencia hordozója nem tud önmagában és önmagánál maradni, kényszerítve van arra, hogy kilépjen elrejtettségéből, de ugyanakkor magán túl és magán felül igyekszik magát megvalósítani. Amint Jaspers mondja: áttöri a tudat immánenciáját és a transzcenden-

ciára tör, mert enélkül nem önmaga.¹³ Fichte és Hegel ellen nem az a helytálló kifogás, hogy szenvedélyesen kutatták a transzcendens Én-nel, illetőleg az abszolút szellemmel való kapcsolatot, hanem az, hogy megelégedtek a spekulatív és a racionális gondolkodás útján nyert ismeretekkel. Racionálizmusuk megakadályozta őket abban, hogy kérdéseiket végig gondolják, csak addig mentek el, ameddig racionális kategóriák határai között spekulálhattak, de megállottak ott, ahol metafizikai-exzisztenciális kategóriáknak, vagy szimbólumoknak kellett volna átadni a szót. Ha az Exisztencia legközvetlenebb vetülete a tudat, a tudat pedig intencionális, akkor követniök kellett volna a tudat intencióit, úgy a vertikális irányban: a transzcendencia, mint horizontális irányban: a veszélyeztetett igylét, vagy a történetiség irányában is. A filozófia ugyanis nem mondhat le a kierkegaardi értelemben vett antropológiáról, tehát nem mondhat le amott az Abszolútum és emitt az emberi sors problémáiról, mert ha lemond, úgy elveszti azt a vezető és alakító szerepét, amelyre hivatva van, ha ugyan már el nem veszítette.

7. A racionális és az egzisztenciális gondolkodás közötti különbséget abban látjuk, hogy a racionális gondolkodás a gondolkodás *alanyát*: az emberben élő Exisztenciát, amint az az „Én vagyok”-ban nyilatkozik, racionális fogalmakban meghatározottnak és kimerítettnek látja. Abban az előfeltételben él, hogy egész jelentése csak ennyi Én = Én, tehát az Én azonos önmagával. Elképzeli egy egyenletet, amelynek mindkét oldala egyenlő. Az Ént, még ha ismételtlen is ráfordul önmagára és önmagával való azonosságát, elvonóképessége határáig, megismétli, egy lezárt szkhémának veszi, amely kíséri a különböző tevékenységeket. Nem törődik azzal, hogy mialatt kíséri azokat, hogyan él azokkal kapcsolatba, vajjon csak kísérő hang, csak mottó, vagy pedig valamilyen belső kölcsönviszonyban és kölcsönhatásban marad azokkal?

Az egzisztenciális gondolkodás az Én egzisztenciáját annyira kimeríthetetlen mélységűnek vallja, hogy egyenesen tiltakozik az ellen a gondolat ellen, hogy eme elsődleges jelentkezésében tárgyiasítható lenne. „Én vagyok” — mialatt ezt a titokzatos létet szeretném megfogni, hogy mint tárggyal szembenézzek vele, minél bátrabban nyúlok feléje, annál sötétebb mélységbe száll le és annál jobban elrejtí arcát előlem. A kérdést nem lehet azzal a hűvös kritikával elintézni, hogy az Én és tudata rejtély, amelyet megoldani nem lehet. Annál kevésbé, mert vannak filozófiák, amelyek éppen ebben az „Exiszenzerhellung”-ban látják a filozófia tengelyét.

De nem lehet mellőzni azokat a kérdéseket sem, amelyek az Én intencionálitásából merednek elénk. Nem lehet, hogy a filozófiai tovább hallgasson a konkrét-létezés nagy kérdései felől, aminek az emberi élet sorsszerűsége, veszélyeztettsége, belső meg hasonlása: a bűn, vagy a nagy ultima ratio: a halál kérdése. Ha tovább

¹³ Jaspers: I. m. 48.

hallgat, úgy dicsekedhetik a pozitívisztikus jellegével, de nem dicsekedhetik egzisztenciális vonatkozásaival.

8. Különbség van azonban a racionális és egzisztenciális *gondolkodás* között is, nemcsak a nekik megfelelő alany felfogása között. A filozófiában jelentkező racionálizmus még mindig magán viseli azt az örökséget, amelyet eredetében a természettudományos gondolkodástól nyert és amelynél fogva abban a hiedelemben él, hogy a természettudományi részlet-kutatások módjára, a filozófia is eljuthat arra az eredményre, hogy neki is lehetnek lezárt kérdései és lezárt feleletei. A racionális gondolkodás a zárt, a befejezett a rendszerekbe megörökített igazságok útja, a helytálló, fagyasztott tételek alkotásának a szerve. Kétségtelen, hogy minden racionális gondolkodás előbb-utóbb megcsontosodásra vezet a filozófiában is, amint-hogy a racionálisták közül kerülnek ki a rossz értelemben vett dogmatisztikus gondolkozók és a morális tökéletességük tudatában átgáló legkülönbözőbb írástudók.

A racionális gondolkozással szemben az egzisztenciális gondolkodás nyílt, nyitott gondolkodás. Ez alatt azt értjük, hogy ez a gondolkodás az Exisztencia kimeríthetetlen mélységének és a létezés határtalan gazdagságának megfelelően, nyitva áll nemcsak új kérdések és feleletek előtt, hanem mindig készen áll arra is, hogy régi kérdéseit és feleleteit ismételtlen kérdésessé tegye. Heidegger egyik előadását ezekkel a szavakkal kezdte meg: „Wir stellen keine feste Lehre auf, die jederzeit gelernt werden kann. Es geht um den Ernst, mit dem man die Fragen aufwirft“.¹⁴

Az egzisztenciális gondolkodás épenúgy, mint a racionális gondolkodás, — magátólértetődően — racionális fogalmakkal dolgozik, de mindig tudatában van annak, hogy ezek a fogalmak csak mesterségbeli eszközök, csak logikai szimbólumok, amelyek mögött ott van az a létalap, maga az Exisztencia, amelyre ráutálnak ezek a fogalmak és melyből kimerítenek valamit. Míg a racionális gondolkodás a maga elméleti síkjában megelégszik ezeknek a fogalmaknak a logikai viszonylataival, addig az egzisztenciális gondolkodás a fogalmak elméleti dialektikáján túl, azok mögött rejlő lét létezési dialektikáján csügg. Az Exisztencia — a Lét — a Létezés — a Tudat — az Én vagyok, vagy Öntudat között reális dialektikai mozgalmasság áll fenn: egyik ráutal a másikra és mindenik visszaautal az előttelevőre és azon túl az utolsóra. Az egzisztenciális gondolkodásnak az a legfőbb sajátossága, hogy nem elméleti síkban és nem logikai dialektikában, hanem ebben a létezési dialektikában megy végbe és ennek a kifejezése az a legfőbb követelmény, amelyet magára nézve kötelezőnek ismer, hogy ezzel az ismeretek érvényének elméletén túl, a lét és valóság metafizikájának az építését szolgálja.

Kolozsvár.

Dr. Tavaszy Sándor

¹⁴ Egon Vietta: Martin Heidegger und die Situation der Jugend. („Die Neue Rundschau, 1931. októberheft, 504. lapon.)